

УДК: 7.0383(043.3)

Курбанбаев К.А.

ф.и.д., Ош мамлекеттик университети

Курбанбаев К.А.

д.ф.н., Ошский государственный университет

Kurbanbaev K.A.

doctor of philological sciences.

Osh State University

Маринов А.Т.

доцент, Ош мамлекеттик университети

Маринов А.Т.

доцент, Ошский государственный университет

Marinov A. T.

associate professor, Osh State University

-

КООМДОГУ АДЕП-АХЛАКТЫК ОЙ ЖУГУРТУУЛӨРДҮН ИСКУССТВОДО ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

ОТРАЖЕНИЕ НРАВСТВЕННЫХ МЫСЛЕЙ ОБЩЕСТВА В ИСКУССТВЕ

REFLECTION OF THE MORAL THOUGHTS OF SOCIETY IN ART

Аннотация. Макалада адеп-ахлактык идеялардын искусстводо чагылдырылышы изилденет. Искусство инсандын адеп-ахлактык сапаттарын калыптандыруучу каражат, адамдын эмоционалдык, идеялык жана этикалык маданиятын, жогорку сезимдерди, нравалык ишенимдерди өнүктүрүүчү феномен экендиги талданды. Искусствонун негизги миссиясы катары адамды гумандаштыруу жана аны адеп-ахлактык жактан өркүндөтүү эсептелет. Искусство мораль менен тыгыз байланышкан, анткени бардык көркөм чыгармалар гумандаштыруучу ролду ойнойт.

Негизги сөздөр: искусство, адеп, коом, тарбия, гуманизм, сулуулук, эстетика, эс-акыл, баалуулук, образ, эмоция.

Аннотация. В статье исследуется отражение нравственных идей в искусстве. Искусство рассматривалось как одно из средств формирования нравственных качеств человека, высоких чувств и моральных убеждений. Основная миссия искусства – очеловечить человека и улучшить его нравственно. На самом деле, даже в этих видах искусства в некоторых случаях можно обнаружить связь с моралью, ведь все произведения искусства играют гуманизирующую роль.

Ключевые слова: искусство, мораль, общество, образование, гуманизм, красота, эстетика, память, ценность, образ, эмоция.

Abstract. The article examines the reflection of moral ideas in art. Art was considered as one of the means of forming the moral qualities of a person, high feelings and moral convictions. The main mission of art is to humanize a person and improve him morally. In fact, even in these types of art, in some cases, one can find a connection with morality, because all works of art play a humanizing role.

Key words: art, morality, society, education, humanism, beauty, aesthetics, memory, value, image, emotion.

Искусство адамга ар тараптуу таасир тийгизип, инсандын ички дүйнөсүн таптакыр түп-тамырынан бери калыптандырып, тарбиялайт, башкача айтканда, ал жөн гана тарбиялап тим болбостон, гумандуулукка чакырат. “Искусство дүйнөсү” эмоция менен бирге адамдын ички дүйнөсүнө, анын рухуна терең кирип, эс-акылы менен сезимине сиңип, бул дүйнөнү системалаштырат, жалпылаштырат жана анын инсанга тийгизген таасирин жалпыга таркатат. Искусствонун милдети – коомдук мамилелердин маңызын, мазмунун көркөмдөп ачып берүү, жандуу адамдык мүнөздөрдү сүрөттөө, ошону менен катар, бул феномен инсанды социалдык баалуулуктун, гумандуулуктун чегинде кароо менен бирге социумду чагылдырат, адамдын адебин, кулк-мүнөзүн изилдеп, моралдык оң принциптердин бекемделишине жардам берип, терс көрүнүштөрдү четке кагат.

Гуманисттик көз караштан алып карганда, адамды өнүктүргөн, бийиктикке көтөргөн моралдык, адеп-ахлактык сапаттар, ыймандык нарк-насилдер кооздук катары эсептелет, ошондуктан субъектинин ички дүйнөсү сулуу болгондо гана адеп-ахлактуулук жөнүндө кеп козгоого болот. Адеп-ахлактуулук жана эстетикалык баалуулук – бул моралдык жана эстетикалык аң-сезимде адам ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөсүндө ишке ашкан керектөөлөрдү, мүдөөлөрдү жана жөндөмдөрдү чагылдыруу аркылуу коомдук болмуштун системасындагы адам маселесинин искусстводо каралуу өзгөчөлүгүн көрсөтөт.

Искусство, биринчиден, адеп-ахлактуулукка тарбиялап, экинчиден, моралга карата нейтралдуу позицияны ээлеп, ошондой эле моралды чагылдыруучу фактор катары кызмат өтөйт. Аталган маселелер боюнча бир нече аспектилерди бөлүп кароого болот: 1) искусство коомдогу конкреттүү-тарыхый, руханий, адеп-ахлактык абалдарды чагылдырат; 2) искусство чыгармалары

мазмундук планда гана адеп-ахлактык же ахлаксыз деле болушу ыктымал. Моралга карата болгон бейтарап көркөм чыгармалар адеп-ахлактуулуктун бузулушуна алып келбейт. Мисалы, К. Малевичтин «Кара төрт бурчтук» аттуу чыгармасы ж.б. Искусствонун адеп-ахлактуулугу аны түзүүчү автордун моралынан көз каранды. Сүрөтчү реалдуулуктагы кандайдыр-бир кубулушту байкап, сүрөттөп-чагылдыруу аркылуу өзүнүн жеке эмоционалдык баасын берет. Ал баа социумдун моралдык эрежелерин жана автордун адеп-ахлактык принциптерин чагылдырат; 4) искусствону кабылдоо мотивациялар, нравалык элестөөлөр, моралдык сапаттар, инсандын адеп-ахлактык жактан жетилгендиги сыяктуу жагдайлардан көз каранды.

Платон “Идеалдуу мамлекет” жөнүндөгү эмгегинде акындар башкаруучу боло албайт деген ойду айткан [1, с. 234]. Ал эми Жан-Жак Руссо өз эмгектеринде коомдун адеп-ахлагына искусствонун терс таасир тийгизишин ачып көрсөтүүгө аракет жасаган. Бул идеялар анын илимди жана искусствону калыптандыруу адеп-ахлакка өбөлгө түзүшү жөнүндөгү эмгектеринде, көз караштарында чагылдырылган жана коомдук адеп-ахлакка көркөм өнөрдүн негативдүү таасирин ачып берүүгө умтулган. Демек, искусстводогу адепсиздик маселеси татаал этикалык маселелердин бири болуп саналат. Зордук-зомбулукту, улутчулдукту, согушту жана терс көрүнүштөрдү пропагандалаган искусствонун түрлөрү да кеңири учурайт.

Искусстводогу адеп-ахлактык критерийлерден баш тартууну О. Уайльд даана чагылдырган: «адеп-ахлактык же адеп-ахлаксыз» китептер болбойт. Жакшы жана жаман жазылган китептер гана болот [2, с. 29]. Ошондуктан эстетиктердин пикири боюнча, искусствонун негизги максаты – бул көңүл ачуу жана эс алуу. Ф. Ницше антикалык искусство боюнча төмөндөгүдөй пикирин

билдирген: Искусство биринчи кезекте объективдүүлүктү, тазалыкты талап кылат [3, с. 261]. Эстетизм канааттанууну искусствонун бардык башка функцияларынан жогору коёт, бул гедонизмдин бир түрү катары каралып, чыгармачылык канааттанууну билдирет. Эстетиктердин пикири боюнча, «искусство биздин жашообуздагы көз ирмемге жогорку кубанычты тартуулайт».

Ф. Шиллер мындай деп айткан: «Искусство адеп-ахлактык каражаттардын негизинде канааттанууну пайда кылып, ал тарабынан тартууланган канааттануу сезими адеп-ахлактуулукка жол ачат» [4, с. 58]. Чындыгында, таза эстетикалык канааттануу, ошондой эле кооздукка шыктануу сыяктуу түшүнүктөр жөнүндө сөз кылууга болот, бирок, «сулуулукта адеп-ахлактык жакшылыктын символу бар» (И. Кант), тактап айтканда, сулуулукту сезе билүү кыйыр түрдөгү моралдык акпектилерге ээ. Кооздукка сыймыктанып, рахат алуу адамдын сезимталдыгын ойготуп, ийгиликке жол ачат. Искусстводо “жыргалчылык үчүн канааттануу” деген түшүнүк жок. Бул жөнүндө Л. Толстой: «Искусствону көнүл ачуунун каражаты катары кароону токтотуу зарыл», – деп жазган [5, с. 167]. Искусствонун негизги миссиясы катары адамды гумандаштыруу жана аны адеп-ахлактык жактан өркүндөтүү эсептелет.

Чындыгында искусство мораль менен тыгыз байланышта болот, анткени бардык көркөм чыгармалар гумандаштыруучу ролду ойнойт. Бирок бул тике адеп-ахлактык таасир тийгизүү эмес. Ал кыйыр түрдө адеп-ахлактуулукка, гумандуулукка тарбиялашы мүмкүн. Мисал катары карай турган болсок, сайма, декоративдик-колдонмо искусство – бул адамдын колунан жаралган эмгеги, сезимдери, баалуулуктар дүйнөсү, анда моралдык аспект баштапкы ролду ойнобойт. Белгилей кетүүчү жагдай, мындай учурларда да мораль менен искусствонун байланышын толук четке кагууга болбойт.

Адамдын индивидге карата гумандуу мамилесинин ченеми болуп адилеттүүлүк эсептелет. Кээ бир ойчулдар эң жогорку

баалуулук катары адилеттүүлүктү эсептесе, ал эми башкалары адилеттүүлүк идеясын теңдик сезими менен байланыштырышкан. Искусство – инсандын моралдык сапаттарын калыптандыруучу каражаттардын бири. Ал адамдын эмоционалдык, идеялык жана этикалык маданиятын калыптандырып, жогорку сезимдерди, нравалык ишенимдерди өнүктүрөт. Эстетикалык сезимдер чыгармаларда сүрөттөлгөн каармандарга, окуяларга карата мамилени аныктаган моралдык баалоо менен тыгыз байланышкан.

Толстых “искусствону – нравалуулуктун мектеби” деп белгилеген [6, с. 205]. Нравалуулук искусствонун бөлүнгүс элементи болуп саналат. Көркөм чыгармачылык адамдын сезимдерине, эс-акылына терең таасир тийгизүү менен бирге анын мүнөзүн калыптандырат. Адам сүрөтчү аркылуу дүйнө менен жуурулушуп кетүү жөндөмдүүлүгүнө ээ, көз караштарын таанып-билүү аркылуу өзүн өзгөртө алат. Мында искусство тарбиялоо мүмкүнчүлүгүнө гана ээ болбостон, ошону менен инсанды калыптандырат.

Искусстводо автор эмнени көрсөткүсү, окуяны кандай чагылдыргысы келсе да, анын чыгармасы баары бир инсандын эмоционалдык чөйрөсүнө чоң таасирин тийгизет. М. Горький “Искусствонун ролу педагогикалык маңызды өз ичине камтыйт, анын негизги максаты – жалпы толук түрдөгү кабылдоолорду жана сезимдерди ойготуу” деп белгилеген.

Адам өзүн таанып-билүү аркылуу трансформацияга дуушар болот. Искусство индивидди тарбиялап эле тим болбостон, анда калыптанып калган мүнөзүнө оңдоолорду да киргизет. Мында искусствонун таа сири дидактикалык-нравалык окуу менен дал келбейт. Бирок искусствонун ар кандай формалары инсанды тарбиялоо процессине түрдүүчө катышат. Адабият, театр, кино, скульптура, живопись искусствонун түрлөрүн кабыл алуу үчүн өзгөчө убакыт, психологиялык маанай талап кылынат. Ал эми роман, симфония адамдын ички дүйнөсүнө терең таасир тийгизип, жашоо жөнүндө терең ойлорду пайда кылат. Архитектура,

монументалдык скульптура, живопись системалуу түрдө субъектилерге таасир тийгизет. Оң жана терс образдарда көрүнгөн сезимдердин жардамы аркылуу искусство инсанды калыптандырат. Мындай аспектиде көркөм өнөр саясий жана диний идеяларга үгүттөп, адамдын нравалык сапаттарын калыптандырышы мүмкүн, ошондой эле реалдуулукка карата эстетикалык мамилени өнүктүрөт.

Адеп-ахлактык мүнөздөгү күчтүү кайгыруулар адамдын кайра жаралуусуна жана өзүн-өзүн өнүктүрүүгө алып келет. Бул жагдайда искусствону моралдык ишенимдерди бекемдөөнүн жана тарбиялоонун өбөлгөсү катары кароо максатка ылайыктуу. Ч. Айтматов «Ак кеме» жөнүндө «бул – абийир тууралуу роман, анда балалыкта абийир сезиминин пайда болушу жөнүндө жазылып, бул түшүнүктөрдөн инсандын бүтүндүгү жана баалуулугу көз каранды. Аталган идеяларды искусствонун бардык түрлөрү чагылдырат» [7, с. 95] деген ойду айткан. Бул жагдайда инсандын моралдык сапаттарынын калыптанышына, моралдык аң-сезиминин өнүгүшүнө искусствонун тийгизген таасири жогору экендигин белгилөөгө болот.

Искусствонун адеп-ахлакты калыптандыруучу аспектилери биринчи кезекте көркөм адабиятка таандык. Андыктан искусствону адеп-ахлактын мектеби деп айтышат. Бирок искусствонун кайсыл бир жанрлары, түрлөрү моралдык аспектини түздөн-түз камтыбайт, андыктан көркөм чыгармачылыктын бардык эле формаларын адеп-ахлактуулуктун, ыймандуулуктун борбору деп айтууга болбойт. Мисалы, диско-бий, поп-арт стилиндеги авангарддык скульптуралык композиция, натюрморт жана башка ушул сыяктуу чыгармалар адеп-ахлактуулукту калыптандыра албайт.

Ар кандай көркөм образ аңсыздыктын негизинде аң-сезимди калыптандырат. Бул жагдай адамзаттык комплекстерден арылууга өбөлгө түзүп, аң-сезимди гумандаштырат. Натыйжада искусство адамдык жөндөмдүүлүктөрдүн системасын өнүктүрөт. Башкача айтканда, ал сезүүнү, ка-

был алууну, эс-акылды, элестөөлөрдү, ой жүгүртүүлөрдү, көңүл бурууну, ошондой эле психомотордук жөндөмдүүлүктөрдү калыптандырат. Белгилүү болгондой, жөндөмдүүлүктөр мээнин структурасын тубаса анатомиялык өзгөчөлүктөрү менен тыгыз байланышта аракеттенет. Бул жагдайда көркөм өнөрчүлүктүн максаты болуп индивиддин жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү аркылуу инсанга позитивдүү таасир көрсөтүү эсептелет. Демек, искусство ар тараптуу өнүккөн чыгармачыл инсанды, анын табиятынын мүнөздүү аспектилерин өстүрөт. Эгерде искусство инсанды калыптандырса, эрк инсанды бүтүн система катары аныктоого өбөлгө түзөт.

Көркөм чыгармалар аркылуу инсандын сапаттары трансформацияланат. Башкача айтканда, искусство адамдын ички дүйнөсүн гармониялаштырып, аны тазалоого жардам берет. Достоевскийдин пикири боюнча, “көркөм чыгармачылык адамдагы инсанды табуу жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт”. Искусство инсандын “Өздүк менин” табууга өбөлгө түзүп, анын турмушун гармониялаштырат. Белгилүү максатка багытталган баарлашуу ар тараптуу инсанды тарбиялап, искусстводо чагылдырылган көз караштар көркөм чыгармалардын гуманисттик багытын жогорулатат.

Искусствонун коомдук-саясий маанилүүлүгү чындыкты, коомдук турмуштун негизги тенденцияларын терең ачып берүүгө умтулушу менен аныкталат. Коомдук аң-сезимдин сөз болуп жаткан формасы саясаттан бөлүнгүс болгондой эле, аны адеп-ахлактан четтетип кароого да мүмкүн эмес. Искусстводогудай эле моралдын же нравалык аң-сезимдин борборунда да “инсан менен коом” маселеси турат, демек, эстетикалык дайыма этикалыкты өз кучагына алат. Бирок нравалуулук – эстетикалыкка кошумча материал эмес, тескерисинче, искусствого органикалык түрдө таандык болуп, анын гуманисттик табиятынан келип чыгат. В.Г. Белинский өз учурунда баса белгилегендей, мораль менен тыгыз байланышкан искусство реалдуулукта жок, аб-

страктуу жамандыкты жана жакшылыкты сүрөттөбөш керек [8, с. 312].

Искусствого өзгөчө күч таандык, ал коомдук аң-сезимдин бир да формасы жасай албаганды жасайт. Байыркылар «искусство адеп-ахлакты жумшартышы» жөнүндө бел-

гилешкен. Көркөм өнөр моралдык нормалар менен принциптерди жөн гана жарыялабайт, ал инсанда моралдык аң-сезимди пайда кылып, адамдын руханий дүйнөсүнүн бир бөлүгү катары калыптанууга жардам берет. Бекон «поэзия адеп-ахлакты жакшыртып, ички дүйнөнү тазалайт, жакшыртат» деп белгилеген.

Адабияттар

1. *Лосев, А.Ф.* История античной эстетики [Текст]: в 8-ми т. / А.Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1969. – Т. 2: Софисты. Сократ. Платон. – 848 б.
2. *Уайльд, О.* Избранные произведения [Текст]: в 2-х т. / О. Уайльд. – М.: Гослитиздат, 1961. – Т. 1. – 696 б.
3. *Ницше Ф.К.* Генеалогии морали [Текст] / Ф. Ницше. Собр. соч. в 2 тт. под ред. К.А. Свасьяна, – Москва, 1990. – т. 2. – 125 б.
4. *Шиллер, Ф.* Письма об эстетическом воспитании человека [Текст] / Ф. Шиллер // Собр. соч.: в 7-ти т. – М.: 1957. – Т. 6. – 58-б.
5. *Толстой, Л.Н.* Что такое искусство? [Текст]: ст., письма, дневники / Л.Н.Толстой. – М.: Современник, 1985. – 592 б.
6. *Толстых, В.* Искусство и мораль (О социальной сущности и функции искусства) [Текст] / В. Толстых. – М.: Политиздат, 1973. – 440 б.
7. *Какеев, А.Ч.* “Манас и Ч.Айтматов –“сияющие вершины” народного духа [Текст] / А.Ч. Какеев // Вестн. Кырг. гос. ун-та. – 2009. – № 1(3). – 51-б.
8. *Белинский, В.Г.* Полное собрание сочинений [Текст]: в 13-ти т. / В.Г.Белинский. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – Т. 1: Статьи и рецензии. Худож. произведение. 1829-1835. – 574 б.